

ՆԵԼԼԻ ԹԱՂԵՎՈՍՅԱՆ

Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ

հայ նոր եւ նորագույն գրականության
եւ նրա դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի հայցորդ
ՀՏԴ 821.19.0

ՎԱԶԳԵՆ ՇՈՒՇԱՆՅԱՆԸ «ԱԼԵԿՈՑ ՏԱՐԻՆԵՐ»Ի ՀՈՐԶԱՆՔՈՒՄ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. սփյուռքահայ գրականություն, Վազգեն Շուշանյան, «Ալեկոճ տարիներ», հուշագրություն, ինքնակենսագրություն:

Ключевые слова и выражения: литература армянского зарубежья , Вазген Шушанян, “Тревожные годы”, мемуары, автобиография.

Key words and expressions: Diasporan Literature, Vazgen Shushanian, “Turbulent years”, memoirs, autobiography.

Ֆրանսահայ արձակագիր Վազգեն Շուշանյանի «Ալեկոճ տարիներ» ստեղծագործությունը երկար ժամանակ գտնվել է ձեռագիր վիճակում: Ձեռագրից որոշ հատվածներ ժամանակին հրատարակվել է Բեյրութում լույս տեսնող «Բագին» ամսագրում՝ ամսագրի երկարամյա խմբագիր Պողոս Սնայանի գլխավորությամբ, սակայն գրքի առաջին եւ ամբողջական հրատարակությունը ընթերցողի սեղանին է դրվել միայն «վերջերս»՝ 2014 թ., այն էլ՝ Մոնրեալում:

Նշենք, որ ստեղծագործությունը գրվել է 1932-ից 1935 թթ. ընկած ժամանակահատվածում: Չնայած այն հանգամանքին, որ գիրքն ունի «1920-1932» ենթախորագիրը, ժամանակագրական առումով այն ավելի ընդգրկուն է. հեղինակը ինքնակենսագրական պատումը սկսում է 1920-ականներից շատ առաջ՝ մանկության օրերի հուշերից եւ հասնում մինչեւ 1935 թ.: Կարծում ենք, որ ենթախորագրում «նեղացնելով» գրքի ժամանակագրության սահմանները՝ Վ. Շուշանյանը փորձում է շեշտել 1920-ական թթ. մինչեւ 1932-ն ընկած ժամանակահատվածը. իր գրական մուտքի եւ ընթացքի բուռն տարիները :

Նշենք մի կարեւոր հանգամանք եւս. չնայած գրողական «հոգածու» վերաբերմունքին՝ «Ալեկոճ տարիներ»ը. ավարտուն չէ. չի ցանկացել, թե՛ չի հասցրել, չենք կարող ասել:

Այս վեպում հերոսը վերստին ինքն է՝ Վազգեն Շուշանյանը, իր «անցյալի հաճախանքով» ապրումներով, այրող ենթակայական հիշողությամբ, բնութագրումներով, անգամ տրված ծայրահեղ գնահատումներով:

Գրքի ընդարձակ «Նախաբանում» հեղինակը մի շարք ճշտումներ է կատարում նյութի մատուցման, շարժառիթների եւ իր մոտեցումների մասին:

«Ալեկոծ տարիներ» վեպն առանձնանում է իր յուրահատուկ ենթակառուցվածքով. այն հուշագրական ժանրին պատկանող ինքնակենսագրական ստեղծագործություն է, որտեղ արձակագիրը մի փոքր «ընդլայնում է» հուշագրության սահմանները՝ գրքում ընդգրկելով ամբողջական պատումից դուրս առանձին գլուխներ, որոնք կարող են դիտարկվել իբրեւ ինքնանկախ պլոթային զարգացումներ: Գրողը խստապահանջ չէ անգամ նյութի ընտրության հարցում՝ անցում կատարելով մի թեմայից մյուսը, չպահելով անգամ ժամանակագրությունը. «...Ի՛նչ որ այս գրքին նիւթը կը կազմէ՝ ալեկոծ տարիներ են, գահավիժող դէպքեր ու մարդիկ, որ անընդհատ կրած են այս ալեկոծ տարիներուն անմիջական ազդեցութիւնը, որ հանդիսատես եղած են բազմաթիւ ողբերգութեան»¹:

Այսպիսով՝ «Ալեկոծ տարիներ»-ում «միաձուլված են» հուշագրողը, քրոնիկագիրը եւ գեղարվեստական հարցադրումներին հետամուտ արվեստագետը:

Նշենք, որ ժանրային այս «շփոթը» հեղինակի գիտակցված ընտրությունն է. արձակագիրը խոստովանում է, որ հուշագրությունը եւ էսսեն որպէս առանձին ժանրեր իրեն այլեւս չեն գոհացնում, նյութին հաղորդում են որոշակի միօրինակություն: Գեղարվեստական երկը եւս մի տեսակ սահմանափակում է գրողին, զրկում անմիջական լինելու հնարավորությունից. «Մէկ խօսքով գրականութեան օրէնքներուն դէմ այս մեղանշումը անհրաժեշտ էր տալու համար **կենանքիս գիրքը**, յորդագեղ ու մերթ անկարգ՝ ինչպէս առօրեան»²:

Նշենք, որ «գրականության օրենքների դեմ» Վ. Շուշանյանը մեկ անգամ չէ, որ «մեղանշում է». նմանատիպ կառուցվածքով են հատկանշվում, օրինակ, 1930-ական թթ. գրված «Ամրան գիշերներ», «Քրոնիկոն քնարական» (1934-1935), «Ներքին դաշտանկար» (1931-1935) ստեղծագործությունները, որտեղ եւս «խախտված է» գրական զարգացման տրամաբանական ընթացքը:

«Ալեկոծ տարիներ» ստեղծագործությունը գտարյուն գեղարվեստական հատկանիշներ չունենալով հանդերձ՝ կառուցվում է «գլխավոր հերոսի» ներհայեցումի դատողության ուղեծրում, որտեղ

¹ Վազգէն Շուշանեան, Ալեկոծ տարիներ, Մոնթրէալ, Գանատա, 2014, էջ 20-21:

² Նույն տեղում, էջ 23-24: - Ընդգծումը հեղինակինն է:

գրողական գլխավոր հանձնառությունը մարդու ներքին կյանքի տատանումների մեկնումի փորձն է, քանի որ Վ. Շուշանյանի համար արվեստը «կազմակերպուած դրութիւն մը ըլլալէ աւելի ներքին վիճակ մըն է: ...Մեծագոյն ճիգս է եղած սեւեռել մարդու մը կեանքը իր վերելքներով ու անկումներով: Մարդու մը կեանքը, եղերական ժամանակաշրջանի մը մէջ»³:

Գրականութեան նկատմամբ Վ. Շուշանյանի այս մոտեցումները, անշուշտ, բնական պետք է համարել. 20-րդ դարի առաջին կեսին ֆրանսիական գեղարվեստական գրականություն ներխուժած շարժումներից՝ գիտակցության հոսքը դառնում է գրական ընդունելի եղանակ, եւ ժամանակի գրական ընթացքներին հետևող Վ. Շուշանյանը այս առումով բացառություն չէ, ինչն ակնհայտ է հատկապէս երեսնական թթ. գրված ստեղծագործությունները քննելիս:

«Ալեկոծ տարիներ»-ում գրողը ձգտում է քնարական անկեղծության: Ճիշտ է, իր բոլոր ստեղծագործություններում արձակագիրը բաց է պահել դեպի իր ներաշխարհը տանող պատուհանները,⁴ սակայն «Ալեկոծ տարիներ»-ը, մեր կարծիքով, յուրատեսակ երկխոսություն է ընթերցողի հետ, որտեղ հեղինակը, ինչպէս ինքն է ասում, «բռնոն աճապարանքով» փորձում է «Ճշգրտիւ յայտնել» իր գաղափարները, տեսակետները, բացահայտել իր «ես»ի ներքին, անհայտ կողմերը:

Գրքում իսկապէս էջ առ էջ բացվում է «ալեկոծ», գերզգայուն, երկատված արվեստագետը: Ընդգծենք, որ գիրքը գրվել է Վ. Շուշանյանի համար ծանր ժամանակահատվածում, որն ինքը բնութագրում է իբրեւ «երկրորդ աքսոր»: Թերեւս գրողի կամավոր մեկուսացումն է պատճառը, որ այս ստեղծագործությունը իր համար դարձել է յուրատեսակ «հաշվեհարդարի» փորձ, «կեանքի գիրք»։ «...Ու եթէ ալեկոծ տարիներու տաք հովին մէջէն՝ սուրալով անցնող մարդու մը կեանքը պատմեմ, երբեմն բարեհաճօրէն կանգ առնելով է՛ն նրբին անձնական յուզումներուս վրայ, ցոյց տալու համար է մահուան դիմաց **մերկ դէմքս**: Ի՛նչ ճամբաներէ հասած

³ Նույն տեղում, էջ 23:

⁴ Հիշենք Գառնիկ Ադդարեանի գնահատականը, որը Վ. Շուշանյանի անկեղծութիւնը դիտարկում է իբրեւ գրական արժանիք, իսկ անկեղծության «չափաբաժինը» համարում գերհագեցած, անգամ՝ չգերազանցված. «...Կարելի է անվարան ըսել՝ թէ ո՛չ ոք այնքան անկեղծ չէ եղած իր գրականության մէջ, որքան Շուշանեան, որուն անկեղծութիւնը, բացարձակ ու անհաշիւ բան մըն է, անկարելի բան մը պարզապէս»: (Տ՛ես Գառնիկ Ադդարեան, Վազգէն Շուշանեան (խօսք մահուան 25-ամեակին առիթով), Պէրյուիթ, 1966, էջ 47):

եմ հոն, ուր կը գտնուիմ այժմ, ի՛նչ անձկութիւններ եղած են բաժինս, ի՛նչ յուզումներ դողահար ձգած են զիս, ի՛նչ խանդավառութիւններ մտրակած են արիւնս, ի՛նչ գաղափարներու բնակարան ընծայած է զրկանքէն խոնջ մարմինս,-ահա՛ գրքիս կարելոյր նիւթերէն մէկը»⁵:

Այսպիսով՝ լինի ինքնակենսագրական պատում, թե դատողություն, գրողին դեպի ինքնասուզում տանող միակ վստահելի ճանապարհը իր ենն է: Ճիշտ է նկատված, որ Վ. Շուշանյանի բոլոր ստեղծագործությունները յուրատեսակ «եսագրություններ» են: Նույնիսկ բացառություն չի կարող կազմել դասական վեպի սկզբունքներով շարադրված «Ճերմակ Վարսենիկ» ստեղծագործությունը, ուր, թվում է թե, հեղինակի ներկայությունը անհարկի պիտի լիներ, բայց այստեղ հերոսների, անգամ Վարսենիկի մեջ կրկին ինքն է, «վատ թաքնված» Վ. Շուշանյանը, ինչպես նկատել են գրականագետները: Որոշակի թեմատիկ «խճճվածություն է» առաջ բերում նաեւ նաեւ հերոս-հեղինակ սերտաճումի գրական խաղը, ինչի հետեւանքով կորչում է իրականի եւ գեղարվեստական հորինվածքի, «սուտի» եւ «ճշմարտության» սահմանները: Այն, որ Վ. Շուշանյանը «հերոս էր՝ հեղինակ լինելուց առաջ»⁶ դիպուկ նկատում է նաեւ Շուշանյանին խորապես արժեւորած Անդրանիկ Օառուկյանը. «Վազգէն Շուշանեանի ամբողջ գրականութիւնը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ իր անձին «ներքին դաշտանկարը»: ...Վեպ գրէ թէ պատմուածք, բանաստեղծութիւն ընէ թէ դատողական էջեր արտադրէ, «Օրագիր» ըլլայ գրածը թէ ուսումնասիրութիւն, ի՛նքն է միշտ, ո՛չ ոքի նմանող ու ոչ մէկ հետեւորդ ընդունող զօրեղ անհատականութեամբը»⁷:

Ավելացնենք նաեւ, որ ինքնակենսագրական տարրը Վ. Շուշանյանի ստեղծագործություններին հաղորդում է որոշ միատեսակություն, սակայն արձակագիրը կարողանում է հաղթահարել միօրինակությունը, ինչպես ժամանակին նկատվել է⁸:

⁵ Վազգէն Շուշանեան, Ալեկոծ տարիներ, Մոնթրէալ, Գանատա, 2014, էջ 36:-

Ընդգծումը հեղինակինն է:

⁶ Գեղամ Սեւան, Վազգէն Շուշանյան, Եր., 1968, էջ 69:

⁷ Գարնանային սիրոյ հեզ նամակներ, Պէյրութ, 1956, էջ 9:

⁸ «Գարնանային սիրոյ հեզ նամակներ» գրքի առաջաբանում, խոսելով Վ. Շուշանյանի գրականության յուրատեսակ ոճավորման մասին, Ա. Օառուկյանը նշում է, որ թեւէ թեմատիկ կրկնությունները մի տեսակ սահմանափակում են գրողին, թվում է՝ «նոր բան մը չունի ըսելիք», այնուհանդերձ Շուշանյանը «Միատեսակ է միշտ, բայց ոչ միօրինակ»: Շուշանյանական ոճավորման այս յուրահատկությունը շուրջ տասնամյակ անց իրավացիորեն ընդգծում է նաեւ արձակագիր Գեղամ Սեւանը: Տ՛ես Գեղամ Սեւան, Վազգէն Շուշանյան, Եր., 1968, էջ 17:

Շուշանյանական արձակին բնորոշ այս քնարական-ենթակայական յուրահատկությունը սուր քննադատության թիրախ է դառնում անգամ նրա հանդեպ սակավախոս Շահան Շահնուրի համար, որը խոստովանում է, թե «Չեմ սիրեր Շուշանեանը (իր գրականությունը), գլխաւորաբարար իր narcissisme-ին համար»⁹:

Նշենք, որ «Ալեկոծ տարիներ» ստեղծագործության մեջ արձակագիրը շեշտում է խորապես ներանձնային բնույթը եւ թերևս առաջին եւ վերջին անգամ կարծես արդարանում սեփական «ես»ը շարունակ առաջնային գծում պահելու մտայնությունը, մինչդեռ, նկատենք, «անձնապատանությունը» չէ, որ դրդում է իրեն շարունակ որոնել տարբեր հարթությունների վրա: Իր համոզմամբ՝ «անհատը միջոց մըն է յանգելու համար ընդհանրութեան, ոսպնեակ մը՝ ուր կը բեկբեկին իր ժամանակին անձկութիւններն ու գաղափարները: Անձնական փորձառութեան ճամբով է, որ մարդիկ կը յաջողին յանգիլ անանձնական գեղեցկութեանց»¹⁰:

Մեր կարծիքով, նա նկատի ուներ հենց իր ոճավորման յուրահատկությունը:

Նորություն չէ, որ Կարոտի գրականության ներկայացուցիչներից շատերը, անցյալը ոգեկոչելով հանդերձ, գերծ մնացին Եղեռնը նկարագրող նատուրալիստական պատկերներից: Զարմանալի չէ, որ արյունալի ճամփաներով անցած Վ. Շուշանյանը շարադրանքի մեջ երբեւէ չփորձեց մոտենալ ողբերգական նյութին՝ մնալով, այսպես ասած, «հետեւանքի» գրականության տիրություն: Ավելորդ չէ ընդգծել, որ ինքը «...աղետը իր ամբողջ ուժգնութեամբ ապրողներէն» մեկն էր, ով ամբողջ կյանքում իր ուսերի վրա է կրել «չորս մեռել» ունենալու ծանրությունը: Վ. Շուշանյանը «լռության» խորհուրդը, որպես մատուցման եղանակ, պահում է տարիների ընթացքում. այս գրքում անցյալը ամենահետին ու մտերմիկ մանրամասներով թղթին հանձնած գրողը խուսափում է նատուրալ, «արցունքոտ» շաղախից. տասնամյակներ անց նա հիշատակում է՝ խոսելու եւ գրելու, նյութի ծանրությունը հաղթահարելու իր անկարողությունը, «մոխիրը դեռ տաք է», հետեւեաբար մոտենալ՝ կնշանակի եւս մեկ անգամ այրվել. «Գուցէ ժամանակի ընթացքին յաջողինք գէթ մասնակի վկայութիւններ բերել ու ասիկա կ'ըլլայ մեր լաւագոյն տուրքը: ...Անբուժելի ու խորունկ վերքերը կը նախընտրեն լռութիւնը, որ մեծվայելուչ ու լուրջ է:

⁹ Գրիգոր Քեօսեան, Գիր եւ գիծ, Պոսթոն, 1998, էջ 80:

¹⁰ Վազգէն Շուշանեան, Ալեկոծ տարիներ, Մոնթրէալ, Գանատա, 2014, էջ 34:

Մեծ վշտերը լեզու չունին: Նոյնիսկ ոսկեբարբառ բանը երբեմն սրբապղծություն կը թուի»¹¹:

Արյունալի ճանապարհներով անցած արձակագիրն իր շուրջը զգում է մահվան հետապնդող ներկայությունը: Պատահական չէ, որ նրա լավագույն ստեղծագործություններից մեկը կոչվում է «Մահվան առագաստ»: Նկատենք, որ արվեստագետը կարծես չի էլ պայքարում մահվան դեմ. այն իր համար դարձել է յուրատեսակ կեցություն, կարելի է նույնիսկ այն կոչել ստեղծագործական սեւեռուն թիրախ: Հիշենք «Ամրան գիշերներ» վեպի հերոսին, ով բոլոր հաճույքներից ընտրում է իմաստավորում է «մեռնելու հաճոյքը», մահվան տրամադրությունները հատկապես տեսանելի են մեր հիշատակած «Մահվան առագաստ» վիպակում, ուր սերը եւ մահը դիտարկվում են որպես կյանքի երկու մշտատեւ բաղադրիչներ:

Մեր առջեւ երկատված, «բազմերես» Վ. Շուշանյանն է, ով մշտապես կյանքի եւ մահվան սահմանագծում է: Մահը գրողի համար դառնում է կյանքի բնական շարունակությունը, «դէպի վերջնական լուրջներ» տանող ճանապարհ, որը պետք է անցնել քաջությամբ, հաղթելով, «կուսակից լինելով գաղափարներին» եւ տապալելով «սուտ կուռքերը». «Արուեստագետը յաճախ կը ճօճի մահուան խորունկ ծարաւին ու աւշառատ, տաք, համեղ կեանքի մը խուլ ախորժակին միջեւ»¹²:

Վ. Շուշանյանի ստեղծագործական համակարգում կյանքի եւ մահվան գաղափարի այս յուրատեսակ միաձուլումը իրաւացիորեն նկատում եւ ընդգծում է նաեւ հայրենի գրականագէտ Սուրեն Դանիէլեանը. «Վ. Շուշանեանը գտնում է կեանքի գեղեցկութիւնն ու հրճուանքը որպէս յաղթանակ: Դրան զուգահեռ՝ նա բացում էր դէպի մահը, նախապատրաստվում էր մահվան: Ստեղծագործական ազդակները լցում էին կեանքի եւ մահվան խոր փիլիսոփայական փնտռոտքով»¹³:

Այսպիսով՝ «Ալեկոծ տարիներ» ստեղծագործության մեջ նույն միասնական հայեցակետ պարզած Շուշանյանն է, ով եւս մեկ անգամ անձնական փորձառության, ապրումների միջոցով բացում է իր սերնդի ողբերգական դիմագիծը՝ իր դիտանկյունից կշռելով երեւոյթներն ու մարդկանց: Ընդ որում՝ ավելի ընդգրկուն նյութի առումով, ինչը մեզ հնարավորություն է ընձեռում քայլ նետել դէպի բազմերես ստեղծագործական լիցքեր ունեցող արվեստագետը:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 50:

¹² Նույն տեղում, էջ 188:

¹³ Սուրեն Դանիէլեան, Սփիւռքահայ գրականութեան նուաճումները եւ զարգացման միտումները (1920-1960-ական թթ.), Եր., 2015, էջ 142:

Ն. Թադևոսյան

**ՎԱԶԳԵՆ ՇՈՒՇԱՆՅԱՆԸ «ԱԼԵԿՈՑ ՏԱՐԻՆԵՐ»Ի ՀՈՐՀԱՆՔՈՒՄ
Ամփոփում**

Հոդվածը նվիրված է ֆրանսահայ արձակագիր Վազգեն Շուշանյանի «Ալեկոճ տարիներ» գրքին, որն առաջին անգամ լույս է տեսել 2014 թվականին: Հոդվածում անդրադարձել ենք «Ալեկոճ տարիներ» ստեղծագործության ժանրային առանձնահատկությանը եւ գեղարվեստական հարցադրումներին: Վերլուծության մեջ բացահայտում ենք, որ «Ալեկոճ տարիներ»ը ինքնակենսագրական ստեղծագործություն է, որտեղ քնարական հերոսը կրկին ինքն է՝ Վազգեն Շուշանյանը՝ իր ապրումներով, հիշողությամբ, երբեմն ծայրահեղ գնահատումներով: «Ալեկոճ տարիներ»ում «միաձուլված են» հուշագրողը, քրոնիկագիրը եւ գեղարվեստական հարցադրումներին հետամուտ արվեստագետը:

Н. Тадевосян

ВАЗГЕН ШУШАНЯН В ПУЧИНЕ “ТРЕВОЖНЫХ ГОДОВ”

Резюме

Статья посвящена книге прозаика армянского зарубежья Вазгена Шушаняна - “Тревожные годы”, которая впервые *была опубликована* в 2014 году. В статье *представлены* жанровые особенности и проблематика художественного произведения. При анализе выявлявно, что “Тревожные годы” - *автобиографическое произведение, где* лирическим героем является автор - Вазген Шушанян, со *своими переживаниями, воспоминаниями, иногда со своими крайними взглядами*. В произведении “Тревожные годы” соединились воедино мемуарист, летописец и художник слова, акцентирующий *внимание на* проблематику художественного произведения.

N. Tadevosyan

Vazgen Shushanian in the exhaustion of “Turbulent years”

Summary

This article discusses “Turbulent years” book by a French- Armenian writer Vazgen Shushanyan, first published in 2014. In this article we explore the genre specificities and artistic quarries of the book. Our analysis revealed that “Turbulent years” is autobiography, where the lyrical character is the author himself, with his feelings, memories, and sometimes extreme critical observations of reality. In “Turbulent years” the memoirist, the chronologist and the art-quarry following artist are merged.